Έρευνα: Αρμενικά

Κείμενα: Οχανές - Σαρκίς Αγαμπατιάν

Πρόλογος

Η έκδοση αρμενικών εφημερίδων στην Ελλάδα αποτελεί σημαντικό κεφάλαιο στη μακρόχρονη και αρκετά εντυπωσιακή ιστορία των επιδόσεων των Αρμενίων στην τυπογραφία και τη δημοσιογραφία. Η ιστορία αυτή θα μπορούσε χρονικά να συγκριθεί με τις αντίστοιχες δραστηριότητες των Ελλήνων, ιδιαίτερα με εκείνες που άρχισαν στην Ιταλία (κυρίως τη Βενετία) στα τέλη του 15ου και στις αρχές του 16ου αιώνα. Αλλά και η έκδοση των πρώτων ελληνικών και αρμενικών εφημερίδων έγινε επίσης την ίδια εποχή: Στην περίπτωση των Ελλήνων η έναρξη έγινε στις αρχές του 1791 με την κυκλοφορία στη Βιέννη (με ημερομηνία 31 Δεκεμβρίου 1790) από τους Μαρκίδες Πούλιου της Εφημερίδος, της πρώτης – σωζόμενης τουλάχιστον – ελληνικής εφημερίδας (1790-1797). Οι Αρμένιοι ακολούθησαν τέσσερα μόλις χρόνια αργότερα (1794-1796) με την έκδοση στο Μαδράς των Ινδιών της εφημερίδας Αζταράρ (Μηνύτωρ).

Από το δεύτερο μισό του 19ου αιώνα και εξής η έκδοση αρμενικών εφημερίδων, τόσο στη Διασπορά όσο και στα μεγάλα αστικά κέντρα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, διευρύνθηκε εντυπωσιακά. Σταδιακά μάλιστα οι Αρμένιοι, μολονότι λιγότεροι σε πληθυσμό, έφτασαν τους Έλληνες ή και τους υπερκέρασαν, τουλάχιστον σε επίπεδο ποσοτικό. Στα 1853 π.χ. κυκλοφορούσαν στην Κωνσταντινούπολη 1 αρμενική και 1 ελληνική εφημερίδα, το 1876 9 ελληνικές και 9 αρμενικές, το 1905 5 καθημερινές αρμενικές και 5 ελληνικές, αλλά 7 περιοδικές αρμενικές έναντι 3 ελληνικών. Την ίδια εποχή περίπου λειτουργούσαν 5 αρμενικά τυπογραφεία στην Τραπεζούντα, 4 στη Σμύρνη, 4 στο Βαν, 3 στη Σεβάστεια και 2 στη Σαμψούντα.

Ενδιαφέρον επίσης είναι και το γεγονός ότι ήδη από τον 18ο αιώνα υπήρχε επικοινωνία μεταξύ των δυο εθνοτήτων και στον τομέα της τυπογραφίας και των εκδόσεων: Στα

χρόνια 1772-1789 π.χ. το τυπογραφείο των Δημητρίου και Πάνου Θεοδοσίου στη Βενετία εκτύπωσε 19 αρμενικά βιβλία, ενώ κατά την ίδια εποχή το Οικουμενικό Πατριαρχείο, που ακόμα δεν διέθετε, όπως το αρμενικό, δικό του τυπογραφείο, κατέφευγε για τις εκδόσεις του στον Μπογός Αραμπιάν, γενάρχη μιας ολόκληρης δυναστείας Αρμενίων τυπογράφων της Κωνσταντινούπολης. Η επικοινωνία αυτή συνεχίστηκε και στον 20ό αιώνα. Στα 1914 π.χ. η αρμενική εφημερίδα του Αϊντάμπ Χακικάτ (Αλήθεια) εκδιδόταν από τον Έλληνα Χαράλαμπο Βοσταντζόγλου.

Η ισχυρή αρμενική παράδοση στην τυπογραφία και ιδιαίτερα στην έκδοση εφημερίδων μεταφέρθηκε και στην Ελλάδα. Η αρχή έγινε στα τέλη του 19ου αιώνα, μετά την εγκατάσταση στην Αττική αρκετών Αρμενίων πατριωτών, που εγκατέλειψαν την οθωμανική επικράτεια, για να γλυτώσουν από τις διώξεις του χαμιτικού καθεστώτος, αλλά και για να προβάλλουν το εθνικό τους ζήτημα χωρίς την απειλή της ασφυκτικής σουλτανικής λογοκρισίας. Αλλά βέβαια η μεγάλη ανάπτυξη του ελληνο-αρμενικού τύπου σημειώθηκε μετά την εγκατάσταση στη χώρα μας των δεκάδων χιλιάδων Αρμενίων προσφύγων που ακολούθησαν τους Έλληνες ομοτύχους τους στα 1922-1923.

Είναι εντυπωσιακό το γεγονός ότι οι Αρμένιοι της Ελλάδας στη διάρκεια του Μεσοπολέμου, παρά τα πιεστικά προβλήματα επιβίωσης και τις αντίξοες πολιτικές περιστάσεις, εξέδωσαν δεκάδες αρμενόφωνα φύλλα. Πολλά από τα φύλλα αυτά ήταν βραχύβια· άλλα κυκλοφορούσαν πολυγραφημένα. Αλλά τα αρνητικά αυτά δεδομένα δεν τα εμπόδισαν να παίξουν σημαντικό – και δυναμικό – ρόλο στην «εσωτερική» ζωή των αρμενικών παροικιών, και μάλιστα σε μια περίοδο που πραγματοποιούνταν σ' αυτές ενδιαφέρουσες κοινωνικές και ιδεολογικές διεργασίες. Είναι λοιπόν φανερό ότι μια συστηματική καταγραφή των αρμενικών περιοδικών εκδόσεων στην Ελλάδα ήταν και αναγκαία και επιβεβλημένη.

Αυτή την καταγραφή – πρώτη, από όσο ξέρω – πραγματοποίησε με συστηματικό τρόπο ο αγαπητός φίλος και δόκιμος ιστορικός ερευνητής κ. Σαρκίς Αγαμπατιάν. Σημειώνω ότι ο κ. Αγαμπατιάν έχει δώσει και άλλα αξιόλογα δείγματα της ερευνητικότητάς του, εμπλουτίζοντας με τις μελέτες του τη ιστοριογραφία της αρμενικής Διασποράς και των ελληνοαρμενικών σχέσεων. Όπως θα διαπιστώσει ο αναγνώστης, η εργασία του δεν προσφέρει μόνο τίτλους εφημερίδων και περιοδικών και ονόματα εκδοτών και συντακτών· αναφέρεται με συντομία και στις συνθήκες κάτω από τις οποίες εκδόθηκαν τα σημαντικότερα από τα έντυπα αυτά. Η θεώρηση του συγγραφέα είναι εξαιρετικά ενδιαφέρουσα, επειδή όλες σχεδόν οι αρμενικές εφημερίδες που εκδόθηκαν στην Ελλάδα περιέχουν στοιχεία για τη θρησκευτική ζωή του αρμενικού στοιχείου της χώρας μας, για την κατά περιόδους οικονομική, κοινωνική και πολιτιστική του κατάσταση, αλλά και για τις πολιτικές αντιπαραθέσεις και γενικά για τις ιδεολογικές διεργασίες που σημειώθηκαν (και εξακολουθούν να σημειώνονται) στις αρμενικές παροικίες, από τη Δυτική Θράκη ως

την Κρήτη. Περιέχουν επίσης και αρκετές πληροφορίες για τον ελληνικό κοινωνικό και πολιτικό περίγυρο ή τουλάχιστον για τον τρόπο που αυτός υποδεχόταν και ενσωμάτωνε τον αρμενικό μικρόκοσμο. Συνεπώς, το υλικό που καταγράφει ο κ. Αγαμπατιάν μπορεί – και θα πρέπει – να αξιοποιηθεί όχι μόνο από τους μελετητές της ιστορίας της αρμενικής Διασποράς (και ιδιαίτερα του ελληνικού της τμήματος), αλλά, ως ένα βαθμό, και από τους ερευνητές της κοινωνικής ζωής στην Ελλάδα, τουλάχιστον κατά τα κρίσιμα χρόνια του Μεσοπολέμου.

Ι. Κ. ΧΑΣΙΩΤΗΣ

Θεσσαλονίκη, Νοέμβριος 2009

Η ιστορία του αρμενικού Τύπου στην Ελλάδα έχει άμεση σχέση με τη δημογραφική εξέλιξη της αρμενικής κοινότητας στη χώ ρα. Στον ένα και πλέον αιώ να της σύγχρονης ιστορίας της, το αρμενικό στοιχείο άλλοτε αυξήθηκε και συχνότερα ακολούθησε φθίνουσα πορεία. Σ' αυτό το κλίμα κινήθηκε σημαντικό ποσοστό του πλήθους των αρμενικώ ν εφημερίδων και εντύπων που κυκλοφόρησαν στην ελληνική επικράτεια.

Ο αρμενικός Τύπος, είτε ανεξάρτητος είτε κομματικός, έπαιξε και συνεχίζει να παίζει σημαντικό ρόλο στη ζωή και την εξέλιξη της αρμενικής κοινότητας της Ελλάδος.

Η ιστορία του ελληνοαρμενικού Τύπου μπορεί να χωριστεί σε δυο χρονικές περιόδους. Η πρώ τη ξεκινάει στις αρχές της δεκαετίας του 1890 και κυρίως κατά τη διάρκεια και αμέσως μετά τις μεγάλες αρμενικές σφαγές του 1894-1896, όταν συνέρρευσαν στην Ελλάδα μερικές εκατοντάδες Αρμένιοι πρόσφυγες από τη χαμιτική Τουρκία και βρήκαν καταφύγιο στην Αθήνα, τον Πειραιά και την Κρήτη. Η

δεύτερη περίοδος σχετίζεται με την ελληνική κατάρρευση στο μέτωπο της Μικράς Ασίας στα 1921-1922, όταν 80.000 περίπου Αρμένιοι πρόσφυγες από την ανατολική Θράκη, την Κιλικία και την Ιωνία κατέφυγαν στην Ελλάδα.

Το πρώτο αρμενικό έντυπο που κυκλοφόρησε στην Ελλάδα ήταν το δεκαπενθήμερο περιοδικό Ασμπαρέζ (Πεδίο Δράσης) (1890), με συντάκτη τον Αντόν Ρεστουνή. Ακολούθησαν το μηνιαίο Χιντσάκ (Καμπάνα) (1892-1894), όργανο του αντίστοιχου κόμματος, η σατυρική και πολιτική επιθεώρηση Αμπντάγκ (Χαστούκι) (1894-1897), η Καγαπάρ (Ιδέα) (1894), με συντάκτες τους Μ. και Α. Ναζαρμπεκιάν, και η μηνιαία εθνική και πολιτική επιθεώρηση Μιουτιούν (Ένωση) (1896-1901). Στη διετία 1896-1897 κυκλοφορούσε ανά δεκαπενθήμερο κι ένα παράρτημα της Μιουτιούν με ειδήσεις και σχόλια γύρω από την πολιτική επικαιρότητα. Όλα τα έντυπα πρόσκεινταν στο κόμμα «Χιντσάκ», και οι υπεύθυνοί τους ήταν άτομα που είχαν έρθει στην Αθήνα από την Κωνσταντινούπολη και τη δυτική Αρμενία με πενιχρά μέσα, αλλά με αποστολή να φροντίσουν από το Εξωτερικό για την ενημέρωση και την κινητοποίηση των Αρμενίων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, αφού το αυταρχικό καθεστώς του σουλτάνου Αβδούλ Χαμίτ Β΄ δεν επέτρεπε κανενός είδους ελεύθερη φωνή μέσα στην οθωμανική επικράτεια.

Στα 1895-1896 κυκλοφόρησαν επίσης δυο τουρκόφωνες εφημερίδες, αλλά με αρμενικούς χαρακτήρες, η Βατάν (Πατρίδα) και η Χακικάτ (Αλήθεια). Όπως αναφέρει ο συντάκτης του Νταρεκίρκ (Επετηρίδας) του 2004 της εβδομαδιαίας Νορ Ασχάρ, Αγκόπ Τζελαλιάν, «Η Βατάν (Πατρίδα) είναι μια από τις πρώτες αρμενικές εφημερίδες της Ελλάδος και τυγχάνει να είναι η πρώτη τουρκόφωνος. Η έκδοση της Βατάν εγκρίθηκε από τη Νομαρχία τον Ιανουάριο του 1895. Εκδότες ήσαν ο εξηλληνισθείς Τούρκος Σταύρος Παντελόπουλος (πρώην Ahmet Feyzi) και ο κάτοχος του λιθογραφείου Αρεταίος Θ. Μουράτ (μάλλον: Αρτίν Μουρατιάν). Κατόπιν όμως πιέσεων της τουρκικής κυβέρνησης η Βατάν κατηγορήθηκε για τη δημοσίευση άρθρων εναντίον του Σουλτάνου, αλλά απηλλάγη των κατηγοριών το Μάρτιο του 1896. Είχε επίσης κατηγορηθεί τον Ιούνιο του 1895, ότι προσπάθησε να τυπώσει τις δυο σελίδες εκ των τεσσάρων συνολικά του 4ου φύλλου, στο Πολυτεχνείο. Οι Έλληνες πιεστές απηλλάγησαν των κατηγοριών του αστυνομικού διευθυντού Δημητρίου Μπαϊρακτάρη, ενώ ο Αρεταίος παρέμεινε στη φυλακή με την προαναφερθείσα κατηγορία δημοσίευσης άρθρων εναντίον του Σουλτάνου.

Το ντοκουμέντο που παρουσιάζουμε για πρώτη φορά (πρόκειται για την επιστολή του γραμματέα του Μετσόβειου Πολυτεχνείου προς τον Υπουργό Εσωτερικών στις 28 Ιουνίου 1895) μας φανερώνει άγνωστες πτυχές από τη δράση των Αρμενίων φυγάδων στα τέλη του 19ου αιώνα. Μερικοί εξ αυτών ήσαν τουρκόφωνοι, που είχαν κατορθώσει με μύρια όσα να εκδώσουν την Βατάν σε 250 αντίτυπα, ανταντιμετωπίζοντας κυρίως τις συνεχείς τουρκικές πιέσεις επί των ελληνικών αρχών και συνάμα την καχυποψία της Διοικητικής Αστυνομίας Αθηνών και Πειραιώς. Η τελευταία διατάσσει ανακρίσεις όταν

αντιλαμβάνεται τις «ύποπτες» κινήσεις στους κύκλους του Πολυτεχνείου. Το «έγκλημα» δεν συντελείται, αλλά η εφημερίδα εξαναγκάζεται να διακόψει την έκδοση. Το Σεπτέμβριο του 1896 με τη φροντίδα του αρμενικού κομιτάτου Αθηνών του κόμματος Χιντσάκ (όργανο του οποίου ήταν και η Βατάν), εκδίδεται μια δεύτερη εφημερίδα, επίσης τουρκόφωνη, η Χακικάτ (Αλήθεια). Και αυτή η εφημερίδα βραχύβια, διαρκεί λιγότερο από την προηγούμενη, αντιμετωπίζοντας τις ίδιες πιέσεις, τα ίδια ανυπέρβλητα εμπόδια».

Στη δεύτερη περίοδο η πρωτοκαθεδρία ανήκει στην εφημερίδα Γεργκούνκ (Δημιουργία), επίσημο όργανο του κόμματος Χιντσάκ· εκδόθηκε το 1922 από τον Καυκασο-Αρμένιο Χαρουτιούν Κασπαριάν και είχε διάρκεια ζωής μόλις οκτώ μηνών.

Στη συνέχεια, κυκλοφόρησαν η Νορ Ορ (Νέα Ημέρα) (1923), επίσημο όργανο του κόμματος «Ντασνάκ», και η Αραράτ (1924), όργανο του κόμματος «Ραμγκαβάρ», που κυκλοφόρησε για έξι περίπου μήνες. Το 1923 κυκλοφόρησε στη Θεσσαλονίκη το εβδομαδιαίο σατυρικό περιοδικό Μεγού (Μέλισσα), με εκδότη τον Ονίκ Ζακαριάν και συντάκτη τον Λεβόν Σατριάν· το περιοδικό αυτό, μετά από ένα σύντομο διάστημα, έπαψε να εκδίδεται.

Κυκλοφόρησαν επίσης η Χαγτανάκ (Νίκη) (1926-1927) με εκδότη-συντάκτη τον Κιουντνεριάν και η Αρτσακάνκ (Αντίλαλος), με εκδότη τον Σ. Ζαμγκοτσιάν και συντάκτη τον Μ. Ταρπινιάν (1928-1930), οι οποίοι πρόσκεινταν στο κομμουνιστικό κόμμα της σοβιετικής Αρμενίας· κι αυτά τα έντυπα σταμάτησαν να κυκλοφορούν μετά από λίγο διάστημα.

Έκτοτε, με πρωτοβουλία μελών του κόμματος Χιντσάκ και Αρμενίων κομμουνιστών κυκλοφόρησαν και άλλες καθημερινές ή εβδομαδιαίες εφημερίδες, όπως οι Ζογοβουρτί Τσάιν (Φωνή του Λαού), Σιράκ, Νορ Σαρζούμ (Νέα Κίνηση), όργανο των Ελληνοαρμενίων εργατών, με εκδότη τον Πύρρο Οικονομίδη, Σεβάν, Βερέλκ (Άνοδος), που κι αυτές δεν κράτησαν πολύ.

Σημειωτέον ότι από το 1927 ως το 1930 η εφημερίδα Νορ Ορ εξέδωσε τέσσερα τεύχη του Χουναχάι Νταρεκίρκ (Ημερολόγιο της ελληνοαρμενικής παροικίας), μια ετήσια έκδοση με θέματα ποικίλης ύλης (ποίηση, ιστορία, κοινωνικές δραστηριότητες και όψεις από τη ζωή της ελληνοαρμενικής παροικίας κ.ά.). Το 1926 εκδόθηκε στα τουρκικά, αλλά με αρμενικούς χαρακτήρες, η καθημερινή Τελεφόν· είχε συντάκτη τον Μπογός Σιραμπιάν και απευθυνόταν στους τουρκόφωνους Αρμενίους.

Την ίδια εποχή κυκλοφόρησαν επίσης τα παρακάτω περιοδικά, τα περισσότερα από τα οποία πρόσκεινταν στο κόμμα Ντασνάκ: Λουσαγπιούρ (Φωτεινή Πηγή) (1925), επίσημο όργανο της Προνεολαίας του κόμματος Ντασνάκ με συντάκτη τον Χ. Σιμόν, το σατυρικό Χιγκάρ (1925, 1928-1929), με συντάκτη τον Καπριέλ Λαζιάν, το λογοτεχνικό Κναρ (Λύρα) (1926) με ένα μόλις φύλλο, το Νορ Σερούντ (Νέα Γενιά) (1926-1929), όργανο του αθλητικού σωματείου «Ένωση Αρμενίων Αθλητών Ελλάδος», με εκδότη τον Αρακέλ Μπεντροσιάν και συντάκτη τον Α. Αγκοπιάν, το διμηνιαίο Χραζτάν (1929) σε επανέκδοση (είχε κυκλοφορήσει παλαιότερα αλλά είχε κλείσει για άγνωστους λόγους) με εκδότες τους Β. Εσαγιάν και Μ. Σαβουλιάν, το σατυρικό Νισντράγκ (Νυστέρι) (1930) με συντάκτη τον Μ. Παπαζιάν, το λογοτεχνικό Αϊκεσντάν (Αμπελώνας) (1932), με εκδότη τον Αντόν Γκαζέλ, το εβδομαδιαίο σατυρικό Βερέλκ-Τσαμπλβάρ (1932) με εκδότη τον Ντ. Εμφιετζιάν, το λογοτεχνικό Πουντς (Ανθοδέσμη) (1933), η καθημερινή ανεξάρτητη εφημερίδα Αραμάζτ (1934-1935) που αντιπολιτευόταν το κόμμα Ντασνάκ, το φιλολογικό περιοδικό Ναϊρί (1936-1937).

Το 1936, με πρωτοβουλία του Μικαέλ Μπαρτικιάν, εκδόθηκε η εβδομαδιαία πολιτική και λογοτεχνική εφημερίδα Αμρότς (Φρούριο) που κράτησε μερικούς μήνες. Ο ίδιος ήταν και ο συντάκτης του βραχύβιου σατυρικού εντύπου Φορτιφόρ που είχε εκδοθεί το 1924 από τον Καπριέλ Λαζιάν. Το 1937, οι Κεβόρκ Γκαρβαρέντς και Μιχράν Παπαζιάν, εξέδωσαν το σατυρικό έντυπο Πασατέμπο, που κι αυτό σύντομα έκλεισε.

Ο γνωστός από τη δράση του στο Ερζερούμ και τη Σμύρνη στρατηγός Τορκόμ, μετά την εγκατάστασή του στην Ελλάδα, εξέδωσε δυο εφημερίδες, για πολύ μικρό διάστημα την εβδομαδιαία Γκιλίγκια (Κιλικία) και στη συνέχεια τη γαλλόγλωσση μηνιαία εφημερίδα L'Arminie, την οποία έστελνε «τιμής ένεκεν» σε διάφορες πρεσβείες (Πολωνίας, Τσεχοσλοβακίας, Γκιουγκοσλαβίας κλπ.).

Από τον «Οίκο του Αρμενικού Πνεύματος», με πρωτοβουλία των Κεβόρκ Γκαρβαρέντς και Βαζκέν Εσαγιάν, εκδόθηκε στην Αθήνα το μηνιαίο λογοτεχνικό περιοδικό Αρεβακάλ (Αυγή, 1937-1938). Ήταν το πιο επιμελημένο και ευπαρουσίαστο έντυπο στη λογοτεχνική ζωή της ελληνο-αρμενικής κοινότητας. Συνολικά κυκλοφόρησαν δώδεκα τεύχη.

Από το 1937 μέχρι το 1940 κυκλοφόρησε η καθημερινή πολιτική και φιλολογική εφημερίδα Βερατζνούντ (Αναγέννηση) με συντάκτη τον Αράμ Γκεοκτσιάν, το 1937, η Νταρετσούιτς Αρί (Προσκοπική Επετηρίδα), μια έκδοση της Ένωσης Αρμενίων Αθλητών Ελλάδος του παραρτήματος Φιξ, και τέλος από το 1938 ως το 1940 η λαϊκή εφημερίδα Γερεβάν με

συντάκτη τον Β. Ντακεσιάν.

Τα έντυπα της βορείου Ελλάδος

Στα χρόνια του Μεσοπολέμου η Μακεδονία και η Θράκη μέχρι το Διδυμότειχο και τη Νέα Ορεστιάδα αντιπροσώπευαν ένα αρμενικό πληθυσμό γύρω στις 11.000 ψυχές. Παρά τον σχετικά μικρό αριθμό των βορειοελλαδίτικων παροικιών, οι εφημερίδες που κυκλοφόρησαν από το 1923 μέχρι το 1938 ήταν συγκριτικά περισσότερες σε σχέση με εκείνες της Αττικής.

Το πρώτο αρμενικό έντυπο που κυκλοφόρησε στη βόρεια Ελλάδα ήταν η εφημερίδα Αλίκ (Κύμα), που εκδόθηκε στη Θεσσαλονίκη το Φεβρουάριο του 1923 με συντάκτη τον Λεβόν Μοζιάν και εκδότη τον Κεβόρκ Παπαζιάν από τη Ραιδεστό – τον πρώτο και μοναδικό Αρμένιο βουλευτή του ελληνικού κοινοβουλίου.

Η Αλίκ πέρασε από διάφορα στάδια: Από το ατομικό ιδιοκτησιακό καθεστώς, περιήλθε στον έλεγχο του Ντασνάκ στις 18 Ιουλίου 1925 ως όργανο πια της Κεντρικής Επιτροπής του κόμματος με συντάκτη τον Γκάρο Κεβορκιάν και διευθυντή τον Γκ. Καζαντζιάν. Μετά την παραίτηση του Γκ. Κεβορκιάν στις 14 Μαρτίου 1927, μια τριμελής επιτροπή υπό την επίβλεψη του κόμματος ανέλαβε την έκδοσή της. Τέλος, στις 8 Νοεμβρίου 1927 η Αλίκ συγχωνεύτηκε με την εφημερίδα Χοριζόν που είχε μόλις πρωτοεκδοθεί. Τη διεύθυνση της νέας εφημερίδας ανέλαβε ο Γκ. Κεβορκιάν.

Η εφημερίδα τυπωνόταν σ' ένα μικρό κτίσμα με ξύλινους τοίχους που ανήκε στους αδελφούς Μπερού στην οδό Φράνκο. Οι στοιχειώδεις συνθήκες εργασίας ήταν ανύπαρκτες. Το χειμώνα δεν υπήρχε θέρμανση και το καλοκαίρι η σκόνη ήταν ανυπόφορη. Η Αλίκ κυκλοφορούσε τις βραδινές ώρες, αλλά ο Μοζιάν, στοχεύοντας στην αύξηση της κυκλοφορίας, την μετέτρεψε σε πρωινή, διπλασιάζοντας τις σελίδες της. Τα προβλήματά του πολλαπλασιάστηκαν καθώς εργαζόταν μέχρι αργά τη νύχτα, για να μπορέσει να μεταφράσει τις νυχτερινές ειδήσεις που του έστελναν από μια γαλλική εφημερίδα. Στη συνέχεια έπρεπε να γίνει η στοιχειοθεσία και ο τελευταίος έλεγχος. Το εγχείρημά του να προσφέρει φρέσκιες ειδήσεις στους αναγνώστες του κράτησε μόλις δυο μήνες καθώς το

αποτέλεσμα δεν τον δικαίωσε. Ο Μοζιάν παρέδωσε τα ηνία της εφημερίδας στην Κεντρική Επιτροπή του κόμματος Ντασνάκ και κατόπιν αναχώρησε για τη Γαλλία τον Ιούλιο του 1925.

Σημειωτέον ότι η Αλίκ, παρά τα οικονομικά και τεχνικά προβλήματα που αντιμετώπιζε, κατάφερε να εκδώσει σημαντικό αριθμό βιβλίων με θέματα γύρω από τη λογοτεχνία, το θέατρο και την ιατρική.

Στη διάρκεια της πρώτης περιόδου της Αλίκ (1924), κυκλοφόρησε επίσης η Νορ Αλίκ (Νέο Κύμα) με διευθυντή τον Ζαν Ευθυμιάδη και συντάκτη τον Καρνίκ Ναβασαρτιάν. Η Νορ Αλίκ, ανεπίσημο όργανο του κόμματος Ραμγκαβάρ, διέκοψε την έκδοσή της στις 11 Νοεμβρίου 1927 λόγω της σύλληψης και απέλασης στην Αρμενία του συντάκτη της. Η ελληνική κυβέρνηση αναγκάστηκε να προβεί σ' αυτήν την ενέργεια καθώς σε όλο το διάστημα κυκλοφορίας της είχε ξεπεράσει κάθε όριο ανοχής, εξάπτοντας τα πάθη με τα κείμενά της και απασχολώντας την αστυνομία και τις δικαστικές αρχές της Θεσσαλονίκης.

Νορ Άικ (Νέα Αυγή), «Φοιτητική επετηρίδα Κολεγίου Ανατόλια Χαριλάου». Δανείστηκε το όνομα από το ομώνυμο περιοδικό του Κολεγίου Ανατόλια που εκδιδόταν στη Μερζιφούντα της Μικράς Ασίας. Ήταν ένα έντυπο που φιλοξενούσε τις λογοτεχνικές και πνευματικές ανησυχίες των Αρμενίων σπουδαστών. Κυκλοφόρησε ένα μόνο τεύχος.

Όλυμπος. Ιατρικό, επιστημονικό και λογοτεχνικό μηνιαίο περιοδικό που κυκλοφόρησε την 1η Οκτωβρίου 1926 με υπεύθυνο σύνταξης τον Μ. Μαλακιάν. Διέκοψε την έκδοσή του στις 12 Μαρτίου 1928 λόγω διαφόρων προβλημάτων που είχαν σχέση με την εκτύπωση. Τα δυο τελευταία τεύχη του τυπώθηκαν από την εφημερίδα Νορ Ορ. Σημειωτέον ότι η αμερικανική υπηρεσία αρωγής αγόραζε 250 ως 300 αντίτυπα από κάθε τεύχος και τα μοίραζε στα ορφανά Αρμενόπουλα.

Ασχαντάνκ (Εργασία). Πρωτοκυκλοφόρησε στις 2 Αυγούστου 1926. Υπεύθυνος διευθυντής ήταν ο Αγκόπ Γκεντικιάν και συντάκτες οι Μπεντρός Αχιγκιάν και Αντουάν Μικαελιάν. Η έκδοση της εφημερίδας, που είχε αριστερούς προσανατολισμούς και κυκλοφορούσε ανά τριήμερο, διεκόπη άδοξα στις 19 Μαΐου 1927, όταν συνελήφθησαν έντεκα Αρμένιοι με την κατηγορία της κομμουνιστικής προπαγάνδας και απελάθηκαν. Ανάμεσά τους ήταν και οι δυο προαναφερόμενοι συντάκτες και ο διευθυντής.

Ασχαντανκί Μοτζάγκ (Κουνούπι Εργασίας). Σατυρικό έντυπο που έκανε την παρθενική του εμφάνιση τον Οκτώβριο του 1926, αλλά διέκοψε την έκδοσή του τον Μάιο του 1927, έχοντας κυκλοφορήσει επτά μόλις τεύχη.

Γκσμιτ (Τσίμπημα). Σατυρικό κυριακάτικο έντυπο με συντάκτη και υπεύθυνο έκδοσης τον Γκάρο Κεβορκιάν, που με το ψευδώνυμο «Ντετέκτιβ» έγραφε έξυπνα και πνευματώδη άρθρα. Κι αυτό το έντυπο ήταν βραχύβιο καθώς κυκλοφόρησαν 24 φύλλα. Διέκοψε τη λειτουργία του στις 2 Οκτωβρίου 1927.

Αναφερθήκαμε ήδη αρκετές φορές στον Κεβορκιάν. Ο δημοσιογράφος, εκδότης και λογοτέχνης Γκάρο Κεβορκιάν (1895-1975) ήταν μια ενδιαφέρουσα προσωπικότητα της ελληνο-αρμενικής κοινότητας και εν γένει της αρμενικής διασποράς. Γεννήθηκε στην Κομοτηνή. Τελείωσε το δημοτικό στο Εθνικό Σχολείο της πόλης και στη συνέχεια μαθήτευσε στο Αμερικανικό Κολέγιο του Μπαρντιζάγκ απ' όπου αποφοίτησε το 1912. Εργάστηκε ως δάσκαλος στα Εθνικά Σχολεία της Φιλιππούπολης (Βουλγαρία), Δεδεαγάτς (Αλεξανδρούπολη) και Ξάνθης. Από το 1921 ως το 1922 εργάστηκε ως δημοσιογράφος στην εφημερίδα Τζαγκανταμάρτ (Μάχη), επίσημο όργανο του κόμματος Ντασνάκ στην Κωνσταντινούπολη, και στη συνέχεια σε διάφορες εφημερίδες στην Ελλάδα, γράφοντας άρθρα και ανταποκρίσεις με διάφορα ψευδώνυμα. Ο Κεβορκιάν, ενεργό μέλος επί δεκαεπτά χρόνια (1922-1939) της αρμενικής κοινότητας της Θεσσαλονίκης και επί μερικά χρόνια και της Αθήνας, συγκέντρωσε και συνέταξε με πάθος ένα εξαιρετικά χρήσιμο υλικό για την ιστορία των αρμενικών παροικιών της Ελλάδος – κυρίως κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου – το οποίο παρουσίασε σε αλλεπάλληλες δημοσιεύσεις στο Αμενούν Νταρεκίρκ (Γενική Επετηρίδα). Ήταν μια ιδιόμορφη έκδοση ποικίλης ύλης, την οποία ο Κεβορκιάν τύπωνε με δικά του έξοδα από το 1954 μέχρι το 1968 στη Βηρυτό. Τα εκτενή άρθρα του με τίτλο «Dasn' yotu dari hunahai kaghutin het, 1922-1939» (Δεκαεφτά χρόνια με την ελληνο-αρμενική παροικία, 1922-1939), το 1957, και «Hunahai Kaghut, Agnarg m' anor antsialin vra» (Ελληνο-αρμενική παροικία, Μια ματιά στο παρελθόν της), το 1960, είναι σημείο αναφοράς για κάθε μελετητή της αρμενικής Διασποράς και έχουν μεγάλη ιστορική σημασία.

Χοριζόν (Ορίζοντας). Πρώτο φύλλο 16 Οκτωβρίου 1927. Εθνική, πολιτική και λογοτεχνική εφημερίδα. Διευθυντής και υπεύθυνος σύνταξης ο Γκάρο Κεβορκιάν. Το Νοέμβριο του 1927, μετά τη συγχώνευση των Αλίκ-Χοριζόν, θα κυκλοφορήσει με τον τίτλο Χοριζόν (10 Φεβρουαρίου 1928), προσκείμενη στο κόμμα Ντασνάκ. Με δικό της τυπογραφείο, ικανοποιητικό αριθμό κυκλοφορίας και καλή διαχείριση στα οικονομικά, κατάφερε να εκδίδει επίσης βιβλία. Αντιγράφοντας το παράδειγμα άλλων εβραϊκών εντύπων της συμπρωτεύουσας τύπωσε υπό μορφή βιβλίου και την πρώτη επιφυλλίδα στις 2 Απριλίου 1926 («Αρσέν Λουπέν» του Μορίς Λεμπλάν).

Η Χοριζόν κυκλοφόρησε απρόσκοπτα επί μια ολόκληρη δεκαετία. Όμως, με την εγκαθίδρυση της δικτατορίας του Ιωάννη Μεταξά στις 4 Αυγούστου 1936, η λειτουργία της κατέστη προβληματική, καθώς ολόκληρος ο Τύπος στην Ελλάδα πέρασε από το μικροσκόπιο της λογοκρισίας. Από τις πρώτες κιόλας μέρες του καθεστώτος, οι στρατιωτικές αρχές πρόβαλαν εμπόδια στην έκδοση της εφημερίδας με τη δικαιολογία ότι δεν υπήρχε Αρμένιος λογοκριτής. Ο ίδιος ο διευθυντής σύνταξης κάθε βράδυ πήγαινε το καθημερινό φύλλο για έλεγχο στο κέντρο λογοκρισίας, στη στρατιωτική φρουρά, όπου παρουσία τριών αξιωματικών εξηγούσε το περιεχόμενο της κάθε στήλης. Ωστόσο οι λογοκριτές έκριναν ότι δεν μπορούσε να γίνει ουσιαστικός έλεγχος, υπαινισσόμενοι μάλιστα ότι θα μπορούσαν …να εξαπατηθούν. Τελικά, βρέθηκε ένας Αρμένιος λογοκριτής, ο οποίος όμως δεν ήξερε …αρμένικα (ούτε να γράφει, ούτε να διαβάζει, ούτε να μιλάει!). Αλλά ούτε και οι στρατιωτικοί υποψιάζονταν την άγνοιά του για την αρμενική γλώσσα. Ήταν ένας από τους δημοσιογράφους της γαλλικής εφημερίδας Progrθs (Πρόοδος), ονόματι Λυσιέν Γεράμ, γνωστός στους ελληνικούς κύκλους ως Λουκιανός Εράμ. Ήταν ένας πολύ συνεργάσιμος και καπάτσος τύπος, ο οποίος κατόπιν συμφωνίας με τις στρατιωτικές αρχές πήγαινε κάθε βράδυ στα γραφεία της σύνταξης και υπέγραφε τις σελίδες της εφημερίδας.

Εκείνες τις μέρες κυκλοφορούσε σε φυλλάδια μια συλλογή τραγουδιών, με τίτλο Χάι Κναρ (Αρμενική Λύρα), που έπρεπε να περάσει από τον έλεγχο της λογοκρισίας πριν τυπωθεί. Αν οι αρχές γνώριζαν ότι στο φυλλάδιο υπήρχαν τραγούδια με αντιτουρκικό ή πατριωτικό περιεχόμενο δεν θα επέτρεπαν την έκδοσή του, καθώς απαγορευόταν, ειδικά στα αρμενικά έντυπα, να γράφουν οτιδήποτε εναντίον της Τουρκίας. Ωστόσο, ο Λυσιέν Γεράμ βρήκε τη λύση. Πήρε μαζί του τα πρώτα φυλλάδια, πήγε στην υπηρεσία λογοκρισίας, τα έδειξε στο διευθυντή και συνέταξε μια αναφορά γράφοντας ότι πρόκειται για μια … συλλογή θρησκευτικών τραγουδιών. Μάλιστα υπήρχε η ατράνταχτη απόδειξη: στο εξώφυλλο του φυλλαδίου απεικονιζόταν η μορφή ενός κληρικού, του βαρδαπέτ Γκομιτάς. Έτσι μπόρεσε να συνεχιστεί απρόσκοπτα η έκδοση του φυλλαδίου.

Λίγους μήνες αργότερα, πέθανε ο Λυσιέν Γεράμ. Αυτή τη φορά, μετά από πρόταση της Χοριζόν, το ρόλο του λογοκριτή ανέλαβε ο Χοσρόβ Νερσεσιάν, ένας από τους συντάκτες της εφημερίδας. Ο τελευταίος παρουσίαζε το φύλλο στο κέντρο λογοκρισίας, έδινε τις απαραίτητες εξηγήσεις και σφραγίζοντας τις σελίδες επέστρεφε στα γραφεία της εφημερίδας. Όλη αυτή η κατάσταση κράτησε πάνω από ένα χρόνο. Σύμφωνα με τον αρχισυντάκτη της Γκάρο Κεβορκιάν είχε χαθεί πλέον το ενδιαφέρον και η διάθεση για συνέχιση της έκδοσης του εντύπου. Απαγορευόταν να γραφούν θέματα που μπορούσαν να προκαλέσουν ενδοπαροικιακές συγκρούσεις, θέματα με περιεχόμενο αντιτουρκικό, ενώ τα κείμενα θα έπρεπε να εξωραΐζουν και να εγκωμιάζουν το δικτατορικό καθεστώς. Κάτω από αυτές τις συνθήκες αποφασίστηκε η διακοπή της έκδοσης της Χοριζόν και η συγχώνευσή της με την Νορ Ορ. Φυσικά και για το κλείσιμο της εφημερίδας έπρεπε να

δοθεί άδεια από τις λογοκριτικές αρχές, οι οποίες δεν αντιμετώπιζαν θετικά ένα τέτοιο ενδεχόμενο, καθώς η διακοπή της λειτουργίας μιας εφημερίδας θα δυσφήμιζε έμμεσα το δικτατορικό καθεστώς! Ωστόσο, οι υπεύθυνοι της εφημερίδας προφασιζόμενοι την άσχημη οικονομική κατάσταση, διέκοψαν την έκδοσή της. Το τελευταίο φύλλο στις 8 Σεπτεμβρίου 1937 εξηγούσε στο κύριο άρθρο τη συγχώνευση των δυο εντύπων.

Μπαχάκ (Φύλακας). Κυκλοφόρησε στις 13 Απριλίου 1929 με διευθυντή έκδοσης τον Γερεμία Μπουντουγιάν. Φίλα προσκείμενο στο κόμμα Ραμγκαβάρ, διέκοψε την έκδοσή του έξι μήνες αργότερα λόγω οικονομικών προβλημάτων.

Τζιλ Νταρονί (Βλαστάρι του Νταρόν). Μηνιαία εφημερίδα της Αλεξανδρούπολης, που κυκλοφόρησε σε πολυγραφημένη μορφή από το 1929 ως το 1931.

Οσαγκάν. Μηνιαίο φιλολογικό, εθνικό και κοινωνικό περιοδικό. Εκδόθηκε στην Αλεξανδρούπολη το 1931.

.

Αρεβέλκ (Ανατολή). Μια ομάδα διανοουμένων που είχαν διαγραφεί από το κόμμα Ντασνάκ (Β. Πακρεβαντιάν, Γκ. Καζαντζιάν, Δρ. Μ. Μαλακιάν, Α. Μαγκαριάν και Α. Μποϊνικιάν) ανέλαβαν τη διεύθυνση και σύνταξη της Αρεβέλκ. Η εφημερίδα, που κυκλοφόρησε το Μάρτιο του 1930, είχε αρχικά ντασνακικό προσανατολισμό. Οι εκδότες ήταν μέλη του κόμματος Ντασνάκ, αλλά επειδή υπήρχε ήδη η Χοριζόν που εξέφραζε τη γραμμή του κόμματος, η Κεντρική Επιτροπή έδωσε εντολή τους εκδότες να διακοπεί η έκδοσή της. Ωστόσο, παρά την προειδοποίηση, η εφημερίδα συνέχισε να κυκλοφορεί, οπότε μετά από ομόφωνη απόφαση που πάρθηκε στο 8ο Περιφερειακό Συνέδριο του κόμματος, τον Ιούλιο του ίδιου έτους, οι εκδότες της Αρεβέλκ διαγράφηκαν από το Ντασνάκ.

Η αναμενόμενη αυτή διαγραφή σήμανε και την αλλαγή πλεύσης στη γραμμή της

εφημερίδας, η οποία στο εξής με τα δηλητηριώδη και λυσσαλέα άρθρα της έγινε το φερέφωνο του αντιντασνακικού μετώπου. Τελικά, μετά από ένα διάστημα οκτώ περίπου χρόνων, η εφημερίδα διέκοψε τη λειτουργία της λόγω οικονομικών προβλημάτων. Από τους συντάκτες της ο μεν Πακρεβαντιάν, με το σκεπτικό της «ευδόκιμης υπηρεσίας», ανέλαβε τη θέση του επιθεωρητή των σχολείων που ήταν υπό την εποπτεία της Γενικής Αρμενικής Ένωσης Αγαθοεργίας στη Μακεδονία και Θράκη, ο δε Μαγκαριάν διορίστηκε στη σχολή Μελκονιάν της Κύπρου. Έτσι μετά το 1938 δεν υπάρχει πλέον κανένα αρμενικό έντυπο στη βόρεια Ελλάδα.

Η εφημερίδα Νορ Ορ

Η Νορ Ορ ήταν το δεύτερο ντασνακικό έντυπο της παροικίας, μετά την Αλίκ. Κυκλοφόρησε στις 25 Μαρτίου 1923 στην Αθήνα αρχικά ως εβδομαδιαία εφημερίδα. Ιδρυτές ήταν οι Καπριέλ Λαζιάν, Αντόν Γκαζέλ, Αράμ Σιρινιάν και Μπογός Σεβατζιάν. Από το πρώτο κιόλας φύλλο, η Νορ Ορ είχε μεγάλη απήχηση στον κόσμο. Λίγους μήνες αργότερα έγινε διημερήσια και από την 1η Ιανουαρίου 1924 καθημερινή απογευματινή εφημερίδα, κυκλοφορώντας αδιαλείπτως επί είκοσι χρόνια μέχρι το Σεπτέμβριο του 1944. Αργότερα θα επανεκδοθεί με τον τίτλο Αζάτ Ορ, παραμένοντας πλέον το μοναδικό καθημερινό αρμενόφωνο έντυπο στην Ελλάδα μέχρι σήμερα.

Όπως η Αλίκ ή η Χοριζόν στη Θεσσαλονίκη και τη βόρεια Ελλάδα, έτσι και η Νορ Ορ στην υπόλοιπη χώρα, έπαιξε σημαντικό ρόλο στα εθνικά, δημόσια και κομματικά δρώμενα της αρμενικής κοινότητας. Από το 1922 και μετά εκδόθηκαν πάνω από δέκα έντυπα σε όλη την ελληνική επικράτεια. Τα περισσότερα ήταν βραχύβια, ενώ κάποια απ' αυτά, μετά από ένα διάστημα, διέκοψαν τη λειτουργία τους. Μόνο η Νορ Ορ, σταθερή στις επάλξεις, κατάφερε να σταθεί και να επιβιώσει χάρη στην υποστήριξη και εκτίμηση της συντριπτικής πλειονότητας της αρμενικής κοινότητας, που τη θεωρούσε ένα κομμάτι του εαυτού της, ένα είδος καθημερινής τροφής.

Ο Καπριέλ Λαζιάν ήταν τυπικά ο διοικητικός υπεύθυνος της εφημερίδας. Στην πραγματικότητα όμως ήταν η ψυχή της, ο άνθρωπος που είχε το γενικό πρόσταγμα σε όλες τις αποφάσεις, από την κομματική γραμμή μέχρι την ύλη της. Γεννήθηκε στην Έρζινγκα της δυτικής Αρμενίας το 1893. Αποφοίτησε από τη στρατιωτική Σχολή «Χαρμπιγέ» στην Κωνσταντινούπολη και υπηρέτησε ως αξιωματικός στον οθωμανικό στρατό. Στη γενοκτονία του 1915 η οικογένειά του – πάνω από εβδομήντα άτομα – ξεκληρίστηκε. Απογοητευμένος αποφασίζει να εγκατασταθεί μαζί με τη σύζυγό του Ναταλί στη νεοσύστατη Δημοκρατία της Αρμενίας το 1919. Υπηρέτησε στον αρμενικό στρατό, αλλά μετά τη σοβιετοποίηση της χώρας το 1920 εξορίστηκε στα βάθη της Ρωσίας.

Κατάφερε να δραπετεύσει και μέσω Ερεβάν, Τιφλίδας και Βατούμ να βρεθεί στη Σμύρνη το 1921, όπου προσχώρησε στον ελληνικό στρατό. Μετά την κατάρρευση του μετώπου και την καταστροφή της Σμύρνης ήρθε πρόσφυγας στην Ελλάδα. Στις αρχές του 1939 εγκαταστάθηκε οικογενειακώς στο Κάιρο, όπου για μια περίπου εικοσαετία μέχρι το θάνατό του, το 1959, εργάστηκε στην τοπική εφημερίδα Χουσαπέρ (Ελπιδοφόρος). Υπήρξε συγγραφέας τεσσάρων βιβλίων που είχαν ως θέμα την Αρμενία, το Αρμενικό Ζήτημα και το αρμενικό επαναστατικό κίνημα.

Ο Κ. Λαζιάν, είτε στο γραφείο σύνταξης είτε στα συμβούλια όπου συμμετείχε ασχολούμενος με τα τρέχοντα εθνικά και κομματικά ζητήματα, έδινε όλο του τον εαυτό. Οι συζητήσεις, οι αναλύσεις και οι αντιπαραθέσεις στο γραφείο του με κομματικά στελέχη, μέλη της παροικίας ή απλούς αναγνώστες, ήταν καθημερινό φαινόμενο. Πολλές φορές ξεχνούσε τις διοικητικές ασχολίες, το γεύμα, το σπίτι του. Ξεκινούσε νωρίς το πρωί για δουλειά και τελείωνε αργά το βράδυ. Ήταν μεγάλη απώλεια για την αρμενική κοινότητα η οριστική αποχώρησή του από την Ελλάδα το 1939. Αν και υπήρξαν αντικαταστάτες του, ωστόσο η απουσία του υπήρξε αισθητή, κυρίως την περίοδο του πολέμου. Ήταν μια προσωπικότητα που έβαλε τη σφραγίδα της από την πρώτη κιόλας μέρα κυκλοφορίας της Νορ Ορ.

Το χαμηλοτάβανο, αλλά ευρύχωρο γραφείο, με το λιγοστό εξωτερικό φως της Νορ Ορ, βρισκόταν σ' ένα από τα πιο κεντρικά σημεία της Αθήνας στην οδό Βουλής 20Α. Αν είχαν γλώσσα οι τοίχοι θα είχαν πολλά να μας διηγηθούν. Στην πραγματικότητα δεν ήταν γραφείο εφημερίδας, αλλά χώρος συνάθροισης, λέσχης που γέμιζε από κόσμο όλες τις ώρες, όλη την ημέρα και κυρίως τα βράδια, με συζητήσεις, αντιπαραθέσεις, ανταλλαγές απόψεων, ανησυχίες, διαξιφισμούς, αστεία κι ανέκδοτα. Μάλιστα τις μέρες που υπήρχαν σοβαρά γεγονότα ή θέματα που απασχολούσαν την επικαιρότητα, η ατμόσφαιρα ζεσταινόταν για τα καλά. Μέσα σ' αυτό το πανδαιμόνιο, ο Αντόν Γκαζέλ, ο συντάκτης της εφημερίδας, θα έπρεπε ν' ασχοληθεί με τα τρέχοντα θέματα, να γράψει το κύριο άρθρο, να διορθώσει κάποιο κείμενο ή ρεπορτάζ, να διαβάσει ή να μεταφράσει κάποια είδηση.

Έτσι κάπως ήταν η κατάσταση και στα γραφεία σύνταξης των εφημερίδων Αλίκ και Χοριζόν. Κάποια μέρα λοιπόν για ν' αντιμετωπιστεί αυτό το πρόβλημα, τουλάχιστον τις απογευματινές ώρες που έπρεπε να κλείσουν οι τελευταίες σελίδες, είχε αναρτηθεί μια ανακοίνωση με μεγάλα γράμματα έξω από το γραφείο της Χοριζόν που έγραφε: «Παρακαλούμε να μην επισκέπτεστε το γραφείο σύνταξης από 4 ως 6 μ.μ.». Την επομένη μέρα η ανακοίνωση είχε σκιστεί από κάποιο θερμόαιμο κομματικό μέλος, που δήλωνε με κάθε σοβαρότητα ότι μόνο με απόφαση της Κεντρικής Επιτροπής του κόμματος μπορούσε να τοιχοκολληθεί κάτι παρόμοιο. Και στη Νορ Ορ επικρατούσε παρόμοιο καθεστώς: όλες οι ώρες της ημέρας ήταν «ώρες επισκέψεων».

Αξίζει να σημειώσουμε ότι η Νορ Ορ, σε ολόκληρο το διάστημα της κυκλοφορίας της εξέδωσε σε τόμους (κατά το πλείστον υπό μορφή επιφυλλίδας) πολλά βιβλία της αρμενικής λογοτεχνίας, μεταφράσεις ξένων συγγραφέων, βιογραφίες, μελέτες κλπ.

Τα μεταπολεμικά έντυπα

Με τη λήξη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου υπήρξε η σκέψη για επανέκδοση μιας καθημερινής εφημερίδας μετά το κλείσιμο της Νορ Ορ. Έπρεπε να βρεθεί ένας καινούργιος τίτλος καθώς ο υπεύθυνος έκδοσης Κ. Λαζιάν ζούσε πλέον μόνιμα στο εξωτερικό. Το νέο έντυπο, που έπρεπε να θυμίζει κάπως το παλιό, βαφτίστηκε Αζάτ Ορ (Ελεύθερη Ημέρα). Κυκλοφόρησε για πρώτη φορά στις 25 Φεβρουαρίου 1945 με εκδότη τον Χοβαννές Τσακιριάν. Το 1948, μετά την αναχώρηση και εγκατάσταση του τελευταίου στο Λίβανο, υπεύθυνος έκδοσης ορίστηκε ο Οννίκ Ζακαριάν. Ο Σετράκ Κοχαρουνή ήταν υπεύθυνος σύνταξης μέχρι τον Απρίλιο του 1950, οπότε λόγω ασθένειας αποχώρησε από το πόστο του. Τον διαδέχθηκε ο ποιητής και δημοσιογράφος Βαζκέν Εσαγιάν.

Ο Βαζκέν Εσαγιάν γεννήθηκε στο Ερζερούμ το 1908. Μετά τη μικρασιατική καταστροφή κατέφυγε στην Ελλάδα με την οικογένειά του. Φοίτησε στο Γαλλικό Κολέγιο όπου έμαθε την ελληνική γλώσσα. Το 1926 εγκαταστάθηκε στην Αθήνα και επιδόθηκε με πραγματικό πάθος στη μελέτη της ελληνικής λογοτεχνίας. Το 1938, σε συνεργασία με τον ποιητή Κούλη Αλέπη, μετέφρασε και εξέδωσε στα ελληνικά μια συλλογή αρμενικών ποιημάτων με τον τίτλο Αρμενική Μούσα, που έκανε άλλες δυο εκδόσεις (1939 και 1957). Χάρη στον Εσαγιάν, η αρμενική ποίηση έγινε για πρώτη φορά γνωστή στην Ελλάδα και η κριτική υποδέχθηκε με επαίνους και ευμενείς κρίσεις την άγνωστη για τους Έλληνες λυρική ποίηση των Αρμενίων. Το 1949 εξέδωσε την «Ανθολογία της Νεοελληνικής Ποιήσεως» υπό τον τίτλο Ελεναγκάν Κναρ (Ελληνική Λύρα), με εκπληκτικές μεταφράσεις από έργα 98 νεοελλήνων ποιητών. Μεταφράσεις του, με σχετικά βιογραφικά και κριτικά άρθρα, δημοσιεύθηκαν στο περιοδικό Αρεβακάλ, καθώς και στη Νορ Ορ. Η ποίησή του είναι αυθόρμητη, τρυφερή και νοσταλγική, διαποτισμένη από μια βαθιά μελαγχολία. Άφησε δυο ανέκδοτες ποιητικές συλλογές και αρκετές μεταφράσεις από ξένους ποιητές και πεζογράφους. Υπήρξε από τους ιδρυτές της Αζάτ Ορ και αρχισυντάκτης από το 1950 μέχρι το θάνατό του το 1978.

Διοικητικός υπεύθυνος της Αζάτ Ορ ήταν ο Βαχάν Ντουζιάν, ο οποίος παράλληλα είχε επωμιστεί το ρόλο του … «εθνικού φοροεισπράκτορα». Είχε αναλάβει την ευθύνη της είσπραξης και διαχείρισης των εισφορών του Περιφερειακού Συμβουλίου του Αρμενικού

Κυανού Σταυρού και των Εθνικών Σχολείων σε Αθήνα και Πειραιά, καθήκοντα που έφερνε εις πέρας με συνέπεια και σχολαστικότητα. Αξιομνημόνευτη ήταν επίσης η προσφορά του ακούραστου εργάτη του Τύπου Αχαρόν Στεπανιάν στην έκδοση των Νορ Ορ και Αζάτ Ορ, που από το πρώτο φύλλο και για τέσσερις περίπου δεκαετίες είχε αναλάβει ανελλιπώς την ευθύνη της στοιχειοθεσίας και εκτύπωσης των εφημερίδων.

Το 1956, με την οικονομική κυρίως ενίσχυση του Αρμενικού Κυανού Σταυρού, η Αζάτ Ορ θα αποκτήσει το δικό της γραφείο σύνταξης σε κεντρικό σημείο της Αθήνας στην πλατεία Μητροπόλεως. Μετά το θάνατο του Β. Εσαγιάν τη διεύθυνση της εφημερίδας ανέλαβε ο Χοβσέπ Μπαραζιάν.

Το 2006, με την αποχώρηση του τελευταίου λόγω συνταξιοδότησης τα καθήκοντα του υπεύθυνου έκδοσης-σύνταξης ασκεί η Χριψιμέ Χαρουτουνιάν.

Σημειωτέον από το 1996 η Αζάτ Ορ εκδίδει ανελλιπώς την ετήσια επετηρίδα της με θέματα ποικίλης ύλης.

Η εφημερίδα εδώ και μερικά χρόνια ανήκει στο Μορφωτικό-Πολιτιστικό Σωματείο μη κερδοσκοπικού χαρακτήρα «Ελληνοαρμενικό Φόρουμ».

Μετά τον πόλεμο εκδόθηκαν τα παρακάτω έντυπα, τα περισσότερα από τα οποία όμως είχαν μικρή διάρκεια ζωής. Τα αναφέρουμε κατά χρονολογική σειρά:

Μαρζασχάρ (Ο Κόσμος του Αθλητισμού). Αθλητική εφημερίδα με εκδότη τον Χάμο Μεχραμπιάν, 1944.

Χάι Κιρ (Αρμενικά Γράμματα). Λογοτεχνικό περιοδικό, 1945-1946. Εκδότες: Μπ. Σαρκισιάν, Β. Τακεσιάν, Ζ. Γκιουζελιάν, Μπ. Λαμπατζιάν, Γκ. Πανοσιάν και Σ. Σαχρικιάν.

Νορ Γκιάνκ (Νέα Ζωή). Εθνική, λαϊκή καθημερινή εφημερίδα, 1945-1947. Εκδότης: Α.

Σαφαριάν. Συντάκτης: Β. Τακεσιάν.

Κραπέρ (Ταχυδρόμος). Περιοδικό λόγου και τέχνης, 1946. Εκδότες Β. Εσαγιάν και Χ. Βινοσιάν.

Κρασέρ (Βιβλιόφιλος). Λογοτεχνικό περιοδικό, 1946.

Μαρμναμάρζ (Φυσική Αγωγή). Επίσημο όργανο του Περιφερειακού Συμβουλίου της Ένωσης Αρμενίων Αθλητών Ελλάδος, 1946. Εκδότης: Τανιέλ Τανιελιάν. Συντάκτης: Χάμο Μεχραμπιάν.

Μερ Τερτίκ (Η εφημεριδούλα μας). Εκδότης: Σύλλογος Αρμενίων Φυσιολατρών Αθήνας, 1947. Συντάκτης: Μπογός Γκουντιάν.

Μπαντκαμαπέρ (Αγγελιοφόρος). Επίσημο όργανο της Αρμενοκαθολικής Εξαρχείας της Αθήνας, 1948-1967. Συντάκτης: πατήρ Οβαννές Κογιουνιάν. Το 2008 επανεκδόθηκε με πρωτοβουλία του π. Ραφαέλ Σεφικιάν με τη φιλοδοξία να καταστεί μηνιαίο έντυπο.

Γεργκίρ (Πατρίδα). Εβδομαδιαία εφημερίδα, επίσημο όργανο του κόμματος Ραμγκαβάρ, 1957-1967. Υπεύθυνοι έκδοσης κατά σειρά: Αρακέλ Μπεντροσιάν, Μπεντρός Μπεντροσιάν, Αγκόπ Βαρζαμπετιάν, Στεπάν Φετζιάν.

Με πρωτοβουλία του Γκάρο Μαργκοσιάν κυκλοφόρησε από το 1962 ως το 1965 σε πολυγραφημένη μορφή η περιοδική έκδοση της Αρμενικής Προνεολαίας (παράρτημα Κοκκινιάς) Χαγιορτινέρ (Αρμενόπουλα).

Νορ Σερούντ (Νέα Γενιά). Δεκαπενθήμερο περιοδικό τού ομώνυμου Πολιτιστικού και Φυσιολατρικού Συλλόγου, 1966-1967. Συντάκτης: Αγκόπ Τζελαλιάν. Συνολικά κυκλοφόρησαν δεκατρία τεύχη.

Το 1968, εκδόθηκε η εβδομαδιαία Νορ Ασχάρ (Νέος Κόσμος), αντικαθιστώντας την Γεργκίρ που είχε κλείσει λόγω αλλαγής των πολιτικών συνθηκών στην Ελλάδα. Έκτοτε κυκλοφορεί ανελλιπώς κάθε βδομάδα, εκφράζοντας τις απόψεις του κόμματος Ραμγκαβάρ και του φιλανθρωπικού σωματείου «Γενική Αρμενική Ένωση Αγαθοεργίας». Υπεύθυνοι έκδοσης κατά σειρά: Αρμέν Καρανφιλιάν, Στεπάν Φετζιάν, Ιάκωβος Φετζιάν, Χαμπίκ Μαρουκιάν, Ιάκωβος Φετζιάν. Επί σειρά ετών συντάκτης ήταν ο Ζαβέν Κρικοριάν, κατόπιν για πέντε χρόνια ο Ντικράν Αμπασιάν και στη συνέχεια Συντακτική Επιτροπή. Την 1η Απριλίου 2003 με πρωτοβουλία του Αγκόπ Τζελαλιάν, που ήταν ο συντάκτης και πρωτεργάτης, το έντυπο εγκαινίασε το ελληνικό ένθετο με τίτλο Αρμένικος Τύπος, μια επίπονη και άκρως ενδιαφέρουσα προσπάθεια με ειδήσεις, σχόλια, απόψεις, μεταφράσεις λογοτεχνικών κειμένων κλπ. Επί τέσσερα χρόνια μέχρι τον Απρίλιο του 2007 κυκλοφορούσε ανελλιπώς κάθε βδομάδα και από τον Μάιο του 2007 μέχρι τον Ιούλιο του 2008 κάθε μήνα, φτάνοντας τα 200 φύλλα. Σημειωτείον ότι το 2001 και το 2004 κυκλοφόρησαν δύο Νταρεκίρκ (Επετηρίδες) της εφημερίδας Νορ Ασχάρ με θέματα ποικίλης ύλης.

Από το Μάρτιο μέχρι τον Οκτώβριο του 1975 κυκλοφόρησε σε πολυγραφημένες σελίδες το ελληνόγλωσσο μηνιαίο περιοδικό ποικίλης εθνικής ύλης Αρμενικά Θέματα του Συλλόγου Αρμενίων Φοιτητών και Επιστημόνων «Μεσρώπ Μαστότς» (συνολικά οκτώ τεύχη). Συντάκτες ο Ιωσήφ Κασσεσιάν και η Σύλβα Κιπρισλιάν.

Το 1976 με πρωτοβουλία της Αρμενικής Νεολαίας Ελλάδος εκδόθηκε το περιοδικό ποικίλης ύλης Αμπακά (Μέλλον). Μέχρι το 1982 κυκλοφόρησαν γύρω στα τριάντα τεύχη.

Με πρωτοβουλία του Μπογός Τσολακιάν και της Εφορίας Αρμενίων Προσκόπων κυκλοφόρησε το 1977, σε πολυγραφημένη μορφή, το μηνιαίο περιοδικό Χάι Αρί (Αρμένιος Πρόσκοπος) με προσκοπικά και αθλητικά θέματα. Εκδότης: Ένωση Αρμενίων Αθλητών. Συντάκτης: πατήρ Ντερ Βαράκ Χοβσεπιάν. Συνολικά κυκλοφόρησαν δέκα τεύχη.

Μενκ (Εμείς). Ελληνόγλωσσο τριμηνιαίο περιοδικό ποικίλης ύλης, 1981-1984. Εκδότης-συντάκτης: Ιωσήφ Κασσεσιάν. Συνολικά κυκλοφόρησαν δώδεκα τεύχη.

Αρμένης Φενταΐ. Ελληνόγλωσσο μηνιαίο πολιτικό περιοδικό, 1982-1999. Εκδότης: Αρμενικό Λαϊκό Κίνημα.

Τον Οκτώβριο του 1983 η Αρμενική Εθνική Επιτροπή εξέδωσε το ελληνόγλωσσο περιοδικό Αρμενικά Θέματα (σημειωτέον δεν αποτελούσε συνέχεια του ομώνυμου εντύπου του Συλλόγου «Μεσρώπ Μαστότς»). Το περιοδικό αυτό, όπως και ο Αρμένης Φενταΐ, κυκλοφόρησαν σε μια περίοδο που το Αρμενικό Ζήτημα βρισκόταν στην επικαιρότητα και απασχολούσε τη διεθνή κοινή γνώμη, καθώς διάφορες αρμενικές οργανώσεις από τα μέσα της προηγούμενης δεκαετίας είχαν αναλάβει την ευθύνη για τις εκτελέσεις Τούρκων διπλωματών. Περιείχε άρθρα και κείμενα πολιτικο-ιστορικού κυρίως περιεχομένου. Τα τρία πρώτα τεύχη κυκλοφόρησαν ανά τρίμηνο και στη συνέχεια κατά περιόδους (συνολικά εννιά τεύχη, το τελευταίο τον Απρίλιο του 1992).

Το 1987 κυκλοφόρησαν τα περιοδικά Αρτσακάνκ (Αντίλαλος), περιοδική έκδοση της Αρμενικής Προνεολαίας του Ντασνάκ (συνολικά εκδόθηκαν 20 περίπου τεύχη μέχρι σήμερα) και Προυντσκ (Γροθιά), περιοδική επίσης έκδοση της Αρμενικής Νεολαίας του Ντασνάκ (συνολικά 35 τεύχη μέχρι το 1996).

Ντεγεγκαντού (Δελτίο). Περιοδική έκδοση της Τοπικής Οργάνωσης Ν. Κόσμου του κόμματος Ντασνάκ, 1988-1989. Κυκλοφόρησαν πέντε τεύχη. Επίσης η ίδια Οργάνωση εξέδωσε το 1991 το ενημερωτικό έντυπο Γκαντς (Κάλεσμα).

Το φθινόπωρο του 1991 ο εκδοτικός οργανισμός Αρμενικοί Ορίζοντες, με πρωτοβουλία

του Ιωσήφ Κασσεσιάν κυκλοφόρησε το ελληνόγλωσσο περιοδικό Ελληνοαρμενικά, μια τρίμηνη επιθεώρηση για την ελληνοαρμενική φιλία με άρθρα πολιτιστικού και ιστορικού περιεχομένου. Συνολικά κυκλοφόρησαν επτά τεύχη μέχρι το 1999.

Αρμενικά Χρονικά. Ελληνόγλωσση περιοδική έκδοση της Αρμενικής Εθνικής Επιτροπής με εθνικά και πολιτικά θέματα· απευθυνόταν σε Έλληνες πολιτικούς, δημοσιογράφους και διπλωμάτες. Συνολικά κυκλοφόρησαν 27 τεύχη από το 1993 ως το 1999.

Τον Μάιο του 1998 ξεκίνησε μια φιλόδοξη συλλογική προσπάθεια για ένα διμηνιαίο ελληνόγλωσσο περιοδικό ποικίλης ύλης, τα Αρμενικά. Ιδιοκτήτης: ο Σύλλογος «Αζανταμάρντ». Κύριο μέλημα και στόχος του περιοδικού, όπως εξηγούσε στο κύριο άρθρο του, ήταν η ενημέρωση των συμπατριωτών και ειδικότερα των νέων που δεν κατείχαν την αρμενική γλώσσα και παρακολουθούσαν από απόσταση τα τεκταινόμενα στην παροικία. Ευελπιστούσε να καλύψει τις απαιτήσεις κάθε αναγνώστη με ιδιαίτερες αναφορές γύρω από την κοινωνική, αθλητική και πολιτιστική ζωή της παροικίας, με θέματα από την αρμενική διασπορά, την Αρμενία και το Καραμπάχ. Μετά από μια και πλέον δεκαετία το αποτέλεσμα θα πρέπει να δικαίωσε τους εμπνευστές του καθώς κατάφερε να αγκαλιάσει το σύνολο σχεδόν της ελληνοαρμενικής κοινότητας κυκλοφορώντας σε 2500 αντίτυπα σε ολόκληρη την ελληνική επικράτεια.

Μαρζασέρ (Φίλαθλος). Ελληνόγλωσση περιοδική έκδοση του Αθλητικού Συλλόγου «Ένωση Αρμενίων Αθλητών Αθηνών», 2000. Υπεύθυνη έκδοσης: Άρσα Σαμουελιάν. Συνολικά κυκλοφόρησαν τέσσερα τεύχη.

Το 2001 εκδόθηκε η εφημερίδα Χαγιαστάν (Αρμενία). Αρχικά κυκλοφορούσε κατά διαστήματα, μετά το 2004 τρεις φορές την εβδομάδα και από το 2008 μετατράπηκε σε εβδομαδιαία. Εκδότης: το Κοινωνικό Πολιτιστικό Κέντρο «Αρμενία». Με ειδήσεις, άρθρα και σχόλια γύρω από την Αρμενία και τη Διασπορά, είναι το μοναδικό έντυπο που γράφεται στην ανατολικοαρμενική διάλεκτο.

Τέλος, το 2004, με πρωτοβουλία του Σεβασμιότατου Μητροπολίτη των Ορθοδόξων Αρμενίων Ελλάδος κ. Χορέν Ντογραματζιάν, κυκλοφόρησε το περιοδικό Χοράν (Αγία Τράπεζα), μια περιοδική έκδοση με θέματα θρησκευτικού και κοινωνικού περιεχομένου (συνολικά έχουν εκδοθεί 21 τεύχη μέχρι σήμερα).

Με τη μικρή αυτή μελέτη έγινε μια προσπάθεια να καταγραφεί το σύνολο των αρμενικών εφημερίδων και περιοδικών που κυκλοφόρησαν στον ελλαδικό χώρο από τα τέλη του 19ου αιώνα μέχρι σήμερα. Αν και έγινε μια σχολαστική έρευνα και μελέτη, είναι πιθανόν να υπάρχουν κάποιες παραλείψεις. Ωστόσο θεωρούμε ότι μέσω αυτών των εντύπων μπορεί να καταγραφεί και να κατανοηθεί κατά κάποιο τρόπο η οικονομική, κοινωνική, πολιτιστική και πολιτική κατάσταση των Αρμενίων της Ελλάδας τα τελευταία εκατό χρόνια. Πολύτιμοι οδηγοί σ' αυτήν την εργασία υπήρξαν τα βιβλία των Γκάρο Κεβορκιάν, Amenun Darekirk (Γενική Επετηρίδα), Βηρυτός 1957, Ασαντούρ Μαγκαριάν, Hushakirk Tragio yev Makedonio Hai Kaghutneru (Μνημόνιο για τις αρμενικές παροικίες της Θράκης και της Μακεδονίας), Θεσσαλονίκη 1929, Καρεκίν Λεβονιάν Hayots Barperagan Mamul Liagadar Tsutsak 1794-1934 (Πλήρης Κατάλογος του Αρμενικού Περιοδικού Τύπου), Ερεβάν, 1934 και Hai Barperagan Mamuli Madenakidutiun 1794-1967 (Βιβλιογραφία του Αρμενικού Περιοδικού Τύπου), Ερεβάν, 1970.

Ενδεικτική βιβλιογραφία:

Γ. Τουσίμης, "Ο αρμενικός Τύπος της Θεσσαλονίκης γύρω στα 1930", Πρακτικά του Ζ' Πανελληνίου Ιστορικού Συνεδρίου (Μάιος 1986), Θεσσαλονίκη 1986, σ. 109-118,

Bedros Kokinos (Hadjik G. Gogayan), Hunahai kaghuti batmutiunits, 1918-1927 (Από την ιστορία της ελληνοαρμενικής παροικίας, 1918-1927), Ερεβάν 1965.

Ιωσήφ Κασσεσιάν, Ο αρμενικός απελευθερωτικός αγώ νας (1064-1920), Αθήνα 1979.

Ι. Χασιώ της - Γκ. Κασαπιάν, "Η αρμενική κοινότητα της Θεσσαλονίκης: Ίδρυση, οργάνωση, ιδεολογία και κοινωνική ενσωμάτωση", Η Θεσσαλονίκη μετά το 1912, Θεσσαλονίκη 1986, σ. 257-284, για τις εφημερίδες, σ. 226-228)

Αγκόπ Τζελαλιάν, Η αρμενική τυπογραφία, η πρώ ιμη περίοδος (1486-1800), Αθήνα 1988.

Παναγιώ της Χριστόπουλος, Εφημερίδες αποκείμενες στη Βιβλιοθήκη της Βουλής (1789-1970), Περιγραφικός Κατάλογος, Αθήνα, Βιβλιοθήκη της Βουλής των Ελλήνων-Κέντρο Νεοελληνικώ ν Ερευνώ ν, 1993.

Ι. Χασιώ της - Γκ. Κασαπιάν, Η αρμενική κοινότητα της Θεσσαλονίκης. Ιστορία, σημερινή κατάσταση, προοπτικές. The Armenian Community of Thessaloniki. History, Present Situation, and Prospects, Θεσσαλονίκη, University Studio Press, 2005.

Αγκόπ Τζελαλιάν, Hunahai Barperagan Mamuli Hamarod Agnark (Σύντομη ματιά

στον ελληνοαρμενικό Τύπο), Νορ Ασχάρ 22.12.1992.

ΣΥΝΟΠΤΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ ΤΟΥ ΑΡΜΕΝΙΚΟΥ ΤΥΠΟΥ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

ΑΘΗΝΑ

Ασμπαρέζ (1890)

Χιντσάκ (1892)

Αμπντάγκ(1894)

Καγαπάρ (1894)

Βατάν (1895)

Χακικάτ (1896)

Μιουτιούν (1896)

Le combat (1897)

Γεργκούνκ (1922)

Νορ Ορ (1923)

Φορτιφόρ (1924)

Αραράτ (1924)

Χιγκάρ (1925)

Λουσαγπιούρ (1925)

Χαγτανάκ (1926)

Κναρ (1926)

Νορ Σερούντ (1926)

Τελεφόν (1926)

Χουναχάι Νταρεκίρκ (1927-1930)

Γκιλίγκια (1927)

Αρτσακάνκ (1928)

Χραζτάν (1929)

Σιράκ (1929)

Ζογοβουρτί Τσάιν (1930)

Νορ Σαρζούμ (1930)

Νισντράγκ (1930)

Βερέλκ (1932)

Αϊκεσντάν (1932)

Βερέλκ-Τσαμπλβάρ (1932)

L'Arminie(1933)

Σεβάν (1933)

Πουντς (1933)

Αραμάζτ (1934)

Ναϊρί (1936)

Αμρότς (1936)

Πασατέμπο (1937)

Αρεβακάλ (1937)

Βερατζνούντ (1937)

Νταρετσούιτς Αρί (1937)

Γερεβάν (1938)

Μαρζασχάρ (1944)

Αζάτ Ορ (1945)

Χάι Κιρ (1945)

Νορ Γκιάνκ (1945)

Κραπέρ (1946)

Κρασέρ (1946)

Μαρμναμάρζ (1946)

Μερ Τερτίκ (1947)

Μπαντκαμαπέρ (1948)

Γεργκίρ (1957)

Χαγιορτινέρ (1962)

Νορ Σερούντ (1966)

Νορ Ασχάρ (1968)

Χαγερέν Γκαρτά (1971)*

Αρμενικά Θέματα (1975)

Αμπακά (1976)

Χάι Αρί (1977)

Αρμένης Φενταΐ (1982)

Ζογοβουρταΐν Μπαϊκάρ (1982)*

Αρμενικά Θέματα (1983)

Μενκ (1984)

Τμπροτσαγκάν Μπαρπερατέρτ (1985)*

Αράξ (1986)*

Αρτσακάνκ (1987)

Προυντσκ (1987)

Ντεγεγκαντού (1988)

Γκαντς (1990)

Ελληνοαρμενικά (1991)

Αρμενικά Χρονικά (1993)

Αρμενικά (1998)

Μαρζασέρ (2000)

Χαγιαστάν (2001)

Αρμένικος Τύπος (2003)

Χοράν (2004)

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

Μπιτζάγκ (1918)*

Αλίκ (1923)

Μεγού (1923)

Νορ Αλίκ (1924)

Όλυμπος (1926)

Ασχαντάνκ (1926)

Ασχαντανκί Μοτζάγκ (1926)

Χοριζόν (1927)

Γκσμιντ (1927)

Νορ Άικ (1927)

Μπαχάκ (1929)

Αρεβέλκ (1930)

Γκάιτζ (1930)*

Αρακάτζ (1936)*

Ασνταράκ (1989)*

ΚΑΒΑΛΑ

Νορ Γκιανκ*

Γκαρτζικί Νταγκάρ*

Μουρτζ *

Μπαντκαμαπέρ*(όλες εκδόθηκαν γύρω στα 1923-1926)

ΔΡΑΜΑ

Νορ Σερούντ*

ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥΠΟΛΗ

Τζιλ Νταρονί (1929)

Μασίς (1930)*

Οσαγκάν (1931)

ΚΟΜΟΤΙΝΗ

Σογαγκάτ (1991)*

ΚΕΡΚΥΡΑ

Μπρισμάγκ (1923)*

Γκαμκ (1924)*

*** Γι' αυτά τα έντυπα δεν έχουμε περισσότερα στοιχεία**

{jgototop}{/jgototop}